

Магъамматшапи Минатуллаев

**АБУСУПИЯН АПЕНДИ-
УЪММЕТНИ БЕРЕКЕТИ**

Магомедшапи Акаевич Минатуллаев Абусупьян Апенди – уьмметни берекети

Текст предоставлен правообладателем

http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=8671588

*Шейх Абусупьян – один из столпов: Издательский дом «Эпоха»;
Махачкала; 2013*

Аннотация

Книга об известном ученом-арабисте Абусупьяне Акаеве. Абусупьян Акаев – просветитель, общественный деятель, ученый-арабист, поэт. Был сторонником новометодной системы мусульманского образования. Он одним из первых в Дагестане открыл школу, где помимо других предметов преподавал географию, историю и естествознание. Был инициатором организации издательского дела в Дагестане. По его совету М.-М.Мавраев открыл первую исламскую типографию в Дагестане. В начале XX века он вместе с М.-М.Мавраевым и Исмаилом из с. Шулани изучали издательское дело в Бахчисарае у И.Гаспринского. В 1925-1928 гг. Абусупьян Акаев был главным редактором журнала "Байан ал-хакаик". В 1929 году был осужден и сослан в Котласские лагеря на Севере, где и скончался в 1931 году. Автор большого количества работ по исламу и литературе на арабском и кумыкском языках. После его ареста практически вся

его библиотека была уничтожена. Его оставшиеся труды известны специалистам только благодаря тому, что были изданы или...

Содержание

Алим – элге муаллим	5
Абусупиян Акаев	7
Баш сёз	12
Бизин Абусупиян	23
Аман туругъуз	36
Конец ознакомительного фрагмента.	39

Минатуллаев Магомедшапи Абусупиян Апенди – уьмметни берекети

*Магъаматшапи деген – Миллетини уланы,
Умметине багъышлап, Язгъан-тизген буланы.*

Алим – элге муаллим

Къайсы буса да бир виляятны илму– маърипат ягъындан болду, оьзге ягъында болду оьрленмеги, алдынгерли болмагъы – эки зат буландыр: Аввалгъынчысы, ав зунда болду, къолунда болду, гьюнери бар гишилер оьз виляятын оьрлендирмек учун ялкъмай – талмай къайгъы этип ай ланмакъдыр. Экинчиси, оьзге халкъ да шол къайгъы этип айланагъанланы къый ынын зая этмей, хадирын билип, тийишли баракалласын бермекдир.

Бу дюнья аз затдыр. Гьеч сонг дин къардашларыны арасында къалагъан бир сама яхшылыкъ болмай оьлюп гетмекни талайсызлыкъдан саналмалыдыр.

Абусутиян Апенди

Абусупиян Акаев (Арсланбеков)

(1872-1931йй.)

Аты янгыз Дагъыстангъа тюгюл, сав лай бусурман уымметге малим, машгъур алимибиз Абусупиян Акаев 1872-нчи йыл 8-нчи декабрде (гъижрат (ислам динни рузнамасы) булан 1289-нчу йыл ны шаввал айыны 7-синде) Темир-Хан-Шура округну Тёбен Къазаныш юртунд Акай къадини агълюсюнде тувгъан. Ата юртунда яхшы билим алгъандан сонг, ол Дагъыстанда ва ондан тышда бир нече ерлерде хыйлы йылланы узагъында бел гили алимлени алдында билим алывун давамлашдырып, дин ва дюнья (табии, техника) илмуланы тюрлю-тюрлю тар макъларында терен, мугъкам билимлеге ес болгъан.

XX-нчы асруну башында ону Бахчиса райгъа (Къырым), Къазан якъгъа (Тата стан), Тюркиягъа, Мисриге (Египет) этген сапарлары билимлерин дагъыдан-дагъы артдырмагъа, ярыкъландырывчу ёлну мекенли кюйде танглап, шо ёлда къатты токъташып, белбюгюп арымай-талмай къаныгъывлу чалышмагъа гюч-къуват, демек, илгъам-ругъ берген.

Абусупиян – язывчу, шаир, ярыкълан дырывчу, жамият

чалышывчу, таржума чы; билим берив, адабият ва маданият тармакъланы тюз ёлгъа бургъан-салгъан философ; журналист, публицист, рефор матор, демократ, гуманист. Миллетибиз ни ва уьмметибизни милли гьисин ва та рихи эсин уятгъан гъакъылбай.

Ол Дагъыстанда, гъатта савлай Темир къязыкъ Кавказда яшланы охутувда би ринчилей янгы къайдаланы къоллагъан. Ингдеси, биринчилей ону башында Шу рада (гъали Буйнакск) милли басмахана къурма герек деген ой тувуп, къан-тер болуп айланып, къурдашы М. Мавраев булан бирче шо сигърулу оюн яшавгъа чыгъарып, биринчилей дагъыстанлыла ны, гъатта Дагъыстандан тышдагъы бир бир бусурман халкъъланы да къолларына ана тиллеринде чыкъгъан китапланы, эки аягъыны этин ашап дегенлей, исси иссилей тутдургъан.

Сонг да, А. Акаев биринчилей кёп мил летли Дагъыстанны шартларында эки ва кёп тилли сёзлюклени тизмекни айрыча агъамияты барны сезип-гъис этип, дёрт, беш, алты, етти тилли сёзлюклени тизген ва гъар гезик къошумлукълар эте туруп, оланы бир нече керен къайтып-къайтып чыгъаргъан.

О заман къумукъ тилде чыгъагъан «Мусават» деген биринчи газетибизни, «Баян ул-хакаик» деген Дагъыстанда биринчилей арап тилде чыгъагъан жур налны редактору, аварланы биринчи «Хлатлулел чагли» («Ишчи халкъ») газети ни редактору да болгъан. Олардан къай ры да къумукъ тилде биринчи алифба ны (бук варь), биринчи охутув-методика

китапны ва оъзю язып, Дагъыстанда би ринчилей арап тил-ни грамматикасын чыгъар гъан. Абусупиян Дагъыстанда кѣп тиллени билеген биринчи полиглот да болгъан. Ол ана тилин йимик билеген, оъ зюню бир-бир асарларын да язгъан арап, фарс, азербайжан тиллерден къайры авар, дарги, лак, мычыгъыш, тат, орус, тюрк, татар, тиллени де биле, сонг да, бир нече тиллени де англай болгъан.

Муна гѣресиз биринчилей, биринчи де ген сѣзлер мунда нече керен къоллана-та крарлана. Дагъысын айтмагъанда, янгыз шу сиптечиликлери, жагъчылыкълары гъаракатчылыкълары ону гъакъында кѣп зат айтмаймы?!

1902–1928-нчи йылларда ол басма дан 40-дан да артыкъ китап чыгъаргъан. О китапланы, демек, А. Акаевни яратыв чулугъуну-асарларыны гъакъында артгъа таба айтыланагъангъа, мунда оланы уь стюнде айрыча токътамай, оьтюп къал макъ оравлудур деп ойлашаман.

Бусурман уьлкелерде Абусупиян генг кюйде белгили болгъан. Египетни, Тюр кияны, Иранны ва олай башгъа эллени газетлери ону гъакъында оъз девюрю ню гъар тюрлю яндан бек билимли адамы деп язып тургъанлар. Белгили арап алимлер Сайид Мугъаммад Рашид Риза, Рафикъ-бек Ал Азм, академик-тюрколог А.Н. Кононов, Баку университетни профессору Бекир Чобан-заде ва башгъа кѣп алимлер, язивчулар, шаирлер огъар лап оьр даражада къыймат бергенлер.

Ону замандашлары дагъыстанлы алимлер Али Каяев, Ис-

маил Шамгодин ский шагъатлыкъ этегенине гёре, шайых Абусупиянны оз китапханасы Дагъы станда лап да уллу китапхана болгъан.

1929-нчу йылны июнь айында Абусу пиян бир гунагъсыз айыпланып, къагъ рулу Темиркъазыкъгъа сюрдюн этилген, шонда ГУЛАГ-ны лагерлерини авур шарт ларында савлугъун тас этип, негъакъ зая болуп, 59 йыл чагъында чакъсыз гечинген.

Революцияны вакътисинде социлист леге, большевиклеге – совет гъакимлиги ни аякъгъа турувуна неге кёмек этдинг деген соравгъа А. Акаев: «Олар айтагъан асил муратлагъа, «Жумгъурият!» (азат лыкъ), «Мусават!» (тенглик) деген бал дан да татли сёзлерине-чакъырывларына инангъан эдим. О заман олар дин юрю тювню эркинлигин къояжакъбыз дей эдилер. Совет гъакимлиги токъташды рылгъанда, олар дин чалышывчулагъа ругъанилеге къатты кюйде гъужум этмеге башлагъанда, олардан бек гёнгюм чыгъ ып, тирсеклеримни хабардай гъалгъа тюшдюм. Инкъылапны (революция) арты шулай болагъанны билген бусам, янын тутма тюгюл, терсине, олагъа къаршы иш гёрежек эдим. Ялгъан булан гелген сонг, олар ялгъаны башына яв-душман болуп, тозулуп да гетежек. Дюнъяны тарихине гёз къаратсакъ, шолай хыйлы ханлыкъ лар, пачалыкълар тозула туруп гетген дюнъядыр бу», – деп жавап бере болгъан. 1960-нчы йыл, А.Акаев пачалыкъ къу румланы янындан негъакъ такъсырлан гъан деп токъташдырылып, тол лу кюйде реабилитация этилинген.

Аетор

Баш сёз

Дагъыстанны ва савлай Темиркъазыкъ Кавказны инг бы-
рынгъы халкъларындан бири гысапланагъан къумукъ хал-
къны къумукълугъун, ону барлыгъын-менли гин ва мадани-
ятын дюнъягъа малим этмек учун бары гючюн салып тал-
пынгъан, эри нивню билмей дегенлей чалышгъан эре вюллю
адамларыбыздан гёрмеклиси уллу Къазаныш юртдан чыкъ-
гъан машгъур алим Абусупиян болгъан. Дагъыстанны топу-
рагъында миналы тиллерде язылгъан китапланы басып чыгъ-
армакъны баш лагъан, мунда биринчи милли басмахана ны
къурдуруп ишлетмекни сиптечиси бол гъан адам да о болгъ-
ан. Дагъыстанлылар, оланы арасында къумукълар да, мусли-
ман болгъандан берли, арап язивну къоллап китаплар оху-
магъа ва язмагъа башлагъан сонг, о язивда яратылып басы-
лгъан асар ланы кёбюсю пайы да Абусупиянны аты ва гъара-
каты булан байлавлу.

Абусупиян 1902-1928-нчи йылланы арасында санаву къ-
ыркъгъа ювукъ ай рыча китап онгарып чыгъаргъан. Буса
да, бир-бир къолайсыз гелген себеплеге гёре, ону китапла-
ры шо 1928-нчи йылдан сонг, лап 1991-нчи йыл болгъунча,
дагъы ба сылып чыгъартылмай турду. Муна гъали артдагъы
бир нече йылларда сиясат-по литика гъаллар алышынып ва
ону этген ишлерине багъа береген кюйлер бираз да онг бо-
луп, нечик алай да, ону айры-айры китаплары янгыдан арап

(ажам) языв булан ва кьумукълар гъали кёбюсю гъалда къоллайгъан орус (кирил) гъарпларына гёчюрюлюп де чыгъарылып тура.

Олардан инг уллу оьлчевдегиси – «Пай хаммарны ёлу булан» деген ат бу лан 1992 нчи ва 1997-нчи йылларда Магъачкъалада басылгъан, асарланы жыйымы гысапда эки айры китап этилип чыкыгъаны болду.

Кьумукъ элни, Дагъыстанны кёгюнде балкыгъан шавла-лы юлдузлардан инг де гёрмеклиси болгъан алим, жамият чалы шывчу, шаир ва язывчу Абусупи ян Ака евни (о оьзюню фамилиясын бир-бирде «Арсланбеков» деп де юрютген) яшав ва яратывчулукъ ёллары, байлавлукълары гъакында, ону 135 йыллыгына багъышлап, газетни имканлыкъларына да бойсынып кысыгъача буса да, эсгермекни тийишли гёре-мен. Бу маънада толулукъ излейген адам, бизин алтыкъда ба-сып чыгъаргъан айры-айры макъалалары бызгъа ва айрокъ-да Солтанмурат Акъби евни, Абдулкъадир Абдуллатиповну, Са лав Алиевни, Забит Акъавовну, Амирхан Исаевни, Ма-гъаммат Абдуллаевни, Бекир Чобанзадени ва башгъаларыны илму-ах тарыв ишлерине къарамакъны таклиф этмеге ярай. Ондан къайры да, 1992-нчи йылда Россияны Илмулар акаде-миясыны Дагъыстан Илму маркези Магъачкъалада орус тил-де чыгъаргъан «Абусупиян Ака евни адабият ва илму вари-слиги» деген макъалаланы жыйым китабында да кёп ва тюр-лю маълуматлар тапма болагъанын эс герип къояйыкъ.

Уллу алим Абусупиян Акаев 1872-нчи йылны 8-нчи де-

кабринде (гъижрат булан: 1289-нчу йылны шаввал айыны 7-синде) тувгъанлыгъы гъакъында ону атасы Акай къади арап тилде язып къойгъан кагъ ызлар гъали де сакъланып бар. Атасыны терен гъакъыллы ёл гёрсетивлери булан, уьч де агъа-ини – Абулхайыр, Абуюсуп ва Абусупиян – заманына гёре яхшы билим алгъанлар. Эки де агъасын абур лу ругъанилик ишлеге башгъа юртлагъа чакъырып, олар гёчюп гетип, Абулхай ыр – Гъелиде, Абуюсуп да Халимбекавул да ишлей туруп, о юртларда къалып да къалгъанлар ва гечингенде онда гёмюл генлер. Гъелилилени ва халимбекавуллу ланы эслилерини эсинде олар даимликге къалгъанлар, оланы уллу абур булан гъа ли буссагъатда да эсгерелер.

Акай къадини гиччи авлети Абусупи ян айрокъда илму-гъа, динге бек амракъ болуп оьсген. Атасы ва агъалары йимик ругъанилик ишлерде болмаса да, о динни къатты кюьде тутмагъа, динни кюрчюле ринден ва арапча Къуръанны уьйретивден устазны даражасында дарслар юрютмеге, динге багъышлангъан масъалалагъа гёре оьзю кёп-кёп китаплар язмагъа да бажар гъан. Абусупиян язып чыгъаргъан бары да китапланы яртысындан да кёбюсю динге багъышлангъанлыкъны айтып къойсакъ да, сёзлерибизге мекенли далил болуп токътажакъ. Бу тармакъдагъы ону билим даражасына герти мюкюрлюк этип, халкъ огъар «шайых» ва «апенди» деген абурлу атланы берип эсгерегени де негъакъ тюгюл. Абусупиян ата юрту Тёбен Къазаныш да охугъан, сонг буса Жюнгютейде, Темир ханшурада, Таргъуда, Согъратда, Къаргъа лы-

да (Оренбургну ювугъунда) охувларын, билим алывун да-
вамлашдыргъан, тюр лю-тюрлю илмулардан яхшы кюйде пай
алгъан. XX асруну аввалгъы йылларын да ол Татарстангъа,
Тюркиягъа, Мисриге (Египетге), Къырымгъа этген сапарла-
ры огъар касбу билим алмагъа, ярыкъланды рывчулукъ ёлун
мекенли кюйде танглап, о ёлда токъташмагъа, касбу били-
мин арт дырмагъа хыйлы болушлукъ этген. Ону булан бирче
де, о хыйлы тиллени билмеге бажаргъан: оъз ана тилин те-
ренден бил генден къайры, татарча, истамбул-тюрк че, азер-
байжанча, арапча, фарсча, орусча, аварча да билген. Амма
дюньяны къай сы тилинден де, оъзю къумукъ тилни инг алив,
гелишли ва бай гёрген.

Абусупиян Акаевни асарларыны ич маънасы илмуну ва
адабиятны тюрлю тюрлю тармакъларындан баш ала. О са
ялы ол энциклопедист алимлерден гъи саплана. Мисал учун,
къумукъ тилде язылгъан **«Иршаду-с-сибъян»** – яшлагъа
арап гъарпланы ва охувну-язывну уй ретивге багъышлангъ-
ан китабы, **«Илму гъисап»** – математиканы уйретеген къай
далар ва масъалалар; **«Къылыкъ китап»**, **«Гъатамтайны
хаба ры»**, **«Юз элли суаллы Маликаны хабары»** ва оъз-
ге гиччи хабар лар – яшланы ва гъар муслиманны да асил ха-
сиятлы этип тарбиялавну гъакъында языл гъан бек къужурлу
асарлары; **«Вилая тыма савгъат»** – пайхаммарланы тари-
хин ден, географиядан ва арап грамматикадан маълуматлар;
«Он эки йыллыкъ рузна ма» – юрт хозяйствону тарма-
гъында загъ мат тегегенлер учун пайдалы гёрсетивлер, **«Юз**

Йыллыкъ тынч рузнама» – бусурман календар ва дюнья илмулардан тюрлю тюрлю маълу матлар, гъар гюнлюк яшавда пайдалы болагъан насигъатлар, **«Гъавият ал-усул»** – логика илмудан язгъан китабы;

«Суллам ал-лисан» – арапча, къумукъча, аварча, орусча (дёрт тюрлю тилде) сёзлюк, **«Гъазир дарман»** – медицинадан маълу матлар; **«Фазлакатул фараид»** ва **«Ажам паразиз»** – варисликге къалгъан малны тюз кюйде пайлавгъа багъышлангъан китабы; **«Тажвид»**, **«Гиччи тажвид»** ва **«Уллу таж вид»** – арап тилни грамматикасы; **«Сафи натун нажат»**, **«Василатун нажат»**, **«Уллу Мухтасар»**, **«Гиччи Мухтасар»**, **«Иман ислам»**, **«Янгы мавлет»**, **«Назмукалам»**, **«Дуа мажмуъ»**, **«Гъайъат ал-исламийя»**, **«Китаб фи илмилкалам»**, **«Ал-бургъаи ул-къатиъ фи исбат ис-саниъ»**, **«Амии тазаны таржумасы»**, **«Арапча дуаланы таржумасы»** – булар ислам динни масъ алаларына багъышлангъан китаплары; **«Аллугъат ас-сиясия»** – жамият ва политика терминлени сёзлюгю, **«Ал-хидмат ул-машкура фи-л-лугъат ил-машгъура»** – тюрк ва къумукъ тиллеге ят тиллерден гелген сёзлени англатагъан китабы, **«Тил масъаласы»** – къумукъ тилге багъыш лангъан бек агъамиятлы макъаласы, **«Ал Ламъа ад-дурийя фи тарих ал-гъурийя»** – Дагъыстанда инкъылапны ва ватандаш дагну девюрюню тарихинден, **«Мажмуъ ул-ашгъар ал-ажамийят»** – къумукъ халкъ авуз яратывчулугъундан ва адабиятдан топлангъан асарланы жыйымы, **«Мажмуъ ул-манзумат ал-**

ажамийят» – кьумукъ ва озьге дагъыстанлы шаирлер супу-чулукъ гъа, бусурман динге багъышлап язгъан на змуларыны-тюрклерини жыйымы ва олай да озьге асарлары ва китаплары.

Абусупиян гюнтувуш ва озьге халкъ лагъа генг кюйде белгили ва айрокъда сююмлю классика асарланы да кьумукъ тилге таржума этген, мисал учун, «Да гьир-Зугъра», «Юсуп алайгъи ссалам», «Бозйигит», «Къасыдат ал-Бурда», «Тоту нама», «Калила ва Димна».

«Лайла-Мажнунну» буса о Дагъыстан да арап тилде чыгъаргъан. Айтылгъан рус масалчы-шаир И. Крыловну бир– бир ма салларын да ол бек уллу усталыкъ булан ана тилине гёчюрген. Инкъылапчыланы «Интернационал» деген белги ли халкъа ра гимнин де Абусупиян биринчилерден болуп кьумукъ тилге гёчюрме де гёчю рюп, 1920-нчы йыл басмадан чыгъаргъан.

Ватандаш дагну йылларында Абусу пиян, аты айтылгъан инкъылапчылар Жалал Къоркъмасов, Солтансайит Къазбеков, Нугъай ва Зайналабиг Батырмур заевлер, Магъач Дахадаев, Нажмутдин Самурский ва озгелери булан, айрокъда социалистлер булан бирче иш гёргенли ги, олагъа ян тутгъанлыгъы да, архив лерде сакъланагъан документлерден таба бизге белгили. 1917-нчи йылда Россияда болгъан Февраль инкъылабы огъар ай рыча уллу таъсир эте. О заман, гертилей де, демократияны ва азатлыкъны таза кюй де эшмеге башлагъан, юрекlege ил гъам береген, янгы чыгъып билинген та

маша ели, ону хыйлы-хыйлы татли умут ларын-хыялларын уятгъан. Тек нетерсен, янгы тувуп турагъан Февраль инкы лапны тийишли натижалагъа, гёз алгъа тутулгъан умутларына етишмеге, ону та ман чакы бишмеге кьоймагъанлар: бир нече айдан, шо йылны октябрь айында большевик тайпаланы уллу алгъасавлу гъаракаты булан Россияны янгы кьуру луп турагъан демократ гьукуматы чёкмеге борчлу бола, улкеде «Уллу Октябрь инкылапны» толпаны гьакимлик сюрме башлай. А.Акаев большевиклеге де инана, шолар сама пача гьукуматны еринде янгы бир адилли пачалыкь кьулар бугъай деп умут эте. О Совет гьукуматны кьарарла рын якълай, оланы яшавгъа чыгъармакь учун гьакь юрекден болушлукь эте.

1927-нчи йылда ону редакторлугъу ну тюбюнде арап тилде чыгъарылагъан «Баян ул-гьакъаикь» («Гертиликни англа тыв») деген дин журналны бир номерин де ол: «Биз барыбыз да Совет социалист гьукуматгъа, бизин гьакылыбызгъа оюбузгъа ва гьар-бир ишибизге-гъарака тыбызгъа эркинлик бергени учун, огъар уллу баракалла этмеге герекбиз», – деп яза. О дагъыстанлы социалистлер авар тилде чыгъарагъан «ХIалтIулел чагIи» («Ишчи халкь») деген газетни редактору болуп да гъаракатчылыкь гёрсете. Болса болсун, айрокъда 1927-1929-нчу йыллардан ту туп, улкеде уллу питне, сонг нече де бек къайгъырма тюшежек хаталы иш башла на: динге кьуллукь этген адамланы атеистлер, айрокъда коммунистлер, бирин де кьоймайлы сибирип-ялап дегенлей, олар

дан бирлерин, Совет гьукумат гъа ян бол гъан буса да къарамай, сермеп-чырмап йыракъ сибирлеге, сюргюнлеге йибере лер. Оланы арасына къошуп, 10 йыллыкъ туснакъ деп гьукму да гесип, Дагъыстан гъа ва савлай муслиман эллеге машгъур алим, 59 йыллыкъ чагъындагъы Абусупи янны да, къагърулу сувукълары булан ай тылгъан Темиркъазыкъ крайдагъы Котлас бойлагъа йибергенлер. Муна бу болду янгы гьукуматны огъар къайтарышгъа этеген «баракалласы»!

Совет девюрню башлапгъы йылларын да алим янгы гьукуматны пайдасына не чакъы чалышса да, тек оъзю герти шари атчы, ислам динни къуллукъчусу болгъан ва шо кююнде, къатты кюйде, тайышмай лы да къалгъан. Янгы гъакимликни за манында атеистлер юрютген аллагъсыз лыкъгъа чакъырывларын намуслу кюйде гери ургъан ва о тайпалагъа бир заманда да рази болмагъан. Абусупиян Совет па чалыкъны ичинде яшайгъан муслиман халкълар шариатны законларын юрют меге герек деп айтып ва язып да юрюген.

Тарихчи Адилгерей Гъажиев гелти реген маълуматлагъа гёре, революция ны ва ватандаш даву йылларында сен большевиклени неге якълагъансан деген соравгъа Абусупиян: «Биз шо заманда социалистлени ва Совет гъакимлигини программасы булан бирдокъда таныш тюгюл эдик. Эгердим шо заман соци алистлени, Совет гъакимлигини герти программасын биле болгъан бусам, мен бир заманда да социалистлени якъламас эдим», – деп жавап берген.

1925–1928-нчи йылларда ону редактор лугъуну тюбюнде

арап тилде «Баян ул гъакъаикъ» деген Дагъыстанны динчиле рини-ругъанилерини журналы басылып чыгъып тургъан. Шо йылларда Абусупи ян Дагъыстанны гъар ерлеринде «Дини комитетлер» къурув ва оланы ишин юрю тюв гъаракатда жагъчы ёлбашчылардан бириси болгъаны белгили. О комитетле ни членлери халкъны арасында динни ро люн гётермек учун, мадрасалар ва мактаплар къурмакъ учун, совет школлаларда да динни-шариатны дарсларын юрютсюн учун, аллагъсыз большевик тайпаланы динге къаршы ябушувун токътатмакъ учун гъаракат эте болгъанлар, мекенлеш ген есилери де болмайгъан «колхоз» де ген къурумланы маънасызлыгъын олар алда нокъ да сезгенлер ва оланы къурмакъгъа да къаршы чыкъгъанлар.

Абусупиян Акаевни динге ва дюнья яшавуна бакъгъан якъдагъы къаравла ры ону язгъан ва печатдан чыгъаргъан асарларында да ачыкъ кюйде герюнюп тура. Ай рокъда публицистика жанрда язгъан макъалаларында («Имамлыкъны гъакъында», «Бир-эки сёз», «Жагъилле ге бир насигъат», «Давдан улан тувмас», «Къатынлар», «Муталимлер аз болмакъ», «Тынгла бир, не айта» ва озгелеринде) ва озюню гъар тюрлю китапларына язгъан баш сёзлеринде олар аян англашынагъан тил булан гёрсетилген. Дюньяны ичинде яшав сюреген халкъланы арасында яйыл гъан нече тюр лю де илмулар бар экенлик ни бизин анадаш халкъыбызгъа да айтып ва язып билдирмек, гёрсетмек, анадаш миллетибизни китап маданиятгъа та тындырып ювукълаш-дырмакъ, муна

бу – Уллу Ярыкъландырывчуну ва Устазны гъаракатыны гёр-мекли янларыннан бири болуп токътай. Аслусу, Абусупиян олай тюрлю ва къужурлу илму лар булан та ныш этип, халкъыбызны билимли бол магъа, дюньяны ва ахыратны гъакъында гъар-бир яндан да ойлашмагъа-пикру лашмагъача къыргъан.

Оъзюню жагълы гъаракатында Абусу пиян, муслиман уълкелерде генг кюйде белгили болгъан алимлер – къырымлы Исмайыл Гаспринский, мисрулу Мугъам мад Абдо ва Рашид Риза, татарлар Къа юм Насыри ва Шигъабутдин Маржани, дагъыстанлылардан къарабудагъгентли Жамалутдин, дёргелили Назир, яхсайлы лар Манай Алибеков ва Адил Шамсутдин нов, къазикъумукълу Али Каяев, чохла Магъамматмирза Мавраев, табасаранлы Зиявутдин Курихи, акъушалы Алигъажиджи, тѣбенжюнгютейли Юсуп къади, тѣбен къазанышлылар Абдулбасыр гъажиджи, Мустапа къади, Агъарагъим къади, бугленли Бадави къади ва хыйлы оъзгелери бу лан тыгъыс байлавлукъ тутуп чалышгъап.

Анадаш халкъын оър абурлу даража лагъа етишдирмек учун янын салып ял тапмай, оъмюрюн гъаракатда-жагълыкъ да оътгерген сыйлы адамыбыз Абусупи янны аты бир заманда да унутулмас, ону шавлалы юлдузу сѣнмес деп инанаман. Амма ону оъзюне буса, даражасына, уллу лугъуна лайыкълы болгъан кюйде, тий ишли кюйде абурубузну мекенли кюй де даим де гѣрсетмеге герекбиздир.

Гъасан Оразаев

Тарих, археология ва этнография

институтну стариий илму къллукъчусу.

Бизин Абусупиян

(Орусчадан таржума этген китапны автору)

Озьюню китапларыны баш япырагъ ына Абусупиян Акаев гьарзи (белги) гьисапда: «Оьз халкъын кёп сюеген, Ал лагъны пакъыр къулу, къазанышлы Акай къадини уланы», – деп яза болгъан. Абу супиянны бир яхшы негети болгъан – о да Дагъыстан халкъланы культура ва билим даражасын шо ягъындан оьсген Европа халкъланы даражасы булан тенг этмек.

Адамланы бир-нече наслулары учун Абусупиян адилликни, юрек тазалыкъны, таза адамлыкъны ва инсанлыкъны бир уьлгюсю йимик болуп къалгъан. Ол оь зюню заманында Дагъыстан интеллиген цияны лап асил вакиллерини бири гьиса плана болгъан. Уллу ва орта наслуну кёп вакиллерини (сюйсе олар ругъани тайпа дан яда свет интеллигенциядан болсун) Абусупиянгъа баш ийип, ирия болгъаны да негъакъ тюгюлдюр. Ол язгъан кита плардагъы калималар авуздан-авузгъа айтылып, халкъгъа яйылгъан айтывлар, аталар сёзлери йимик къолланып тура.

А. Акаевни дюньягъа къаравунда яры къландырывчу къастлар лап уллу ерни тутта. Халкъны англавлу этмек муратда ол къаныгъывлу кюйде къасткъылгъан. Ол ругъанилени (динчилени) арасында биринчилей болуп, охуйгъанланы ол

инг алдын таби (дюнья) илмулагъа тюшюн дюрмеге герек деген ойгъа гелген. Шо мурат булан ярыкъландырывчу Акаев жагърафия, нуржум (астрономия) ил мулардан бир-нече китапланы басмадан чыгъаргъан. Гъар тюрлю болжаллагъа тизилген рузнамаланы арасында ол 100 йылгъа гёзлешдирген рузнама лап гёрме клилеринден гысаплана. Огъар нуржум ва нуржум география илмулардан баян лыкъ тептер деп айтмагъа ярай. Шонда адамгъа арив англашылагъан кюйде арш дагъы дюньяланы, ювукъдагъы планета ланы ва юлдузланы гъакъында илмудан, йылны вакътилерини ва сапаргъа чыкъ гъанда юлдузлагъа къарап нечик ёл алма тарыкъны гъакъында мугъкам баянлыкъ лар берилген. Ол аслу гъалда исламны талапларындан, ёлундан тайышмагъан кюйде илму билимлени уллу даражада агъамияты барны англай болгъан. Культу рада артда къалгъанлыкъдан къутулмакъ ва халкъны гъакъылын, англавун ярыкъ ландырмакъ учун, яшланы мактапларда охутувгъа артыкъ тергев бакъдыра. Неге тюгюл, шо заман бар дин мадрасалар за мангъа гёре таман чакъы къадарда илму берип битмейгенин ол англай болгъан.

Муаллимлик усталыгъы булангъы Абусупиянны гъакъыкъатдагъы чалы шыву оъзюню табиятына ва маънасына гёре Л.Н. Толстойну педагогика уългюсю не бек ошаш геле.

Абусупиян Акаев 1909-нчу йыл (Толстойну «азбукасына» ошайгъан кюйде) «Иршад ассибиан» деген охув пособиени онгаргъан. Оъзюню янгы къайдалы шко ласында ишге кёп пайдасы тиеген кюйде шону усталыкъ булан къоллап гел-

ген. Басмадан язылып чыкыгъан «Иршад ас сибиан» деген кѳумукъ азбука Дагъы станда кюю булан басмадан чыкыгъан охутув-методика пособие деп де санала. Шо кѳумукъ язывну багъасы ёкъ хазнасы деп де гысаплана. Педагогиканы яшав тарихине матап алгъанда буса, шону сав лай Дагъыстанны оьлчевюнде де уллу агъамияты бар.

Шо вакътилерде Абусупиян савлай Темиркъязыкъ Кавказда биринчи дю нья илмуланы мактабын ачгъан. Абу супиянны уьлгюсюне гёре ачылгъан шо мактапдагъы охувлар межитлеге табиъ мактаплардагъы ва тыш эллердеги охув ожакълардагъы мердешли билим берив къайдадан эсе кёп башгъача болгъан. Мунда дарслар аслу гьалда охувчу яшлар булан тенг ва эркин кюйде лакъыр этив ню къайдасы булан юрюле болгъан. Шону барышында яшлар язмага, охумагъа, гысап дарсгъа, исламны къанунлары на тюшюндюрюле болгъан. Тюзь язывну къайдаларына уьйретиле болгъан. Яшла ны чагъына гёре англама тынч болар оьл чевлерде тарихден, жагърафиядан, нур жумдан маълуматлар да бериле болгъан. Сонг да яшлар арив хатгъа, назму языв гъа, къол булан согъагъан саниятлагъа, сатыв-алывгъа да уьйретиле бол гъан.

Ондан къайры да мунда яшлар телескоп гъа ва башгъа саниятлагъа, сатыв-алыв гъа да уьйретиле бол гъан.

Абусупиян янгы къайдалы охутув ну оьзге бир-нече башгъалыкъларын да айтып берген. Демек, яшланы олтуртуп, столну артында охутма герекни гъакъ ында чёнкген гьалда салкъын жабар да тюгюл, шанжалларда деп айтгъан.

«Охутувну мен сюеген къайдасын бирев лер ушатмай. Амма яшланы савлугъун негъакъ бузмай, олагъа онгайлы болагъан кюйде дарсланы обтгерсе яхшы чы».

Абусупиян Акаев онгаргъан педагогика ва методика уьл-гюлени хыйлылары озълени маънасы ва агъамиятын бусса гъатда да тас этмеген.

А. Акаевни идея варислигинде адамла ны кылыкълы этип тарбиялавну масъ аласы гёрмекли ер тута. Шо ягъындан алгъанда ону «Кылыкъ китабы» уллу хазна да дюр. Шонда яхшы – не, яман – не лап аян кюйде язылгъан...

Акаевни «Яшлагъа насигъатлар» де ген поэмасы да кылыкъ масъалалагъа багъышлангъан. Жагъиллеге сёз багъышлай туруп, шонда Акаев булай яза: «Къарынны толтурмакъ ва кепи суйген ни этмек яшавну баш маънасы тюгюл экени, билимли, илмулу болмакъ учун къасткъылыв ва шоланы иш уьстюнде гъакъыкъатда къохламагъа билегенлик оьмюрню озегидир. Шоланы кёмеклиги булан яшав гъалланы яхшы якъгъа алыш дырмагъа да бажарылар». Муна, шу кеп де Акаев билим ва тарбия беривню ёлу булан жамият яшавну алышдырма ба жарылагъанына инана болгъан. Ол маш гъур бусурман ярыкъландырывчу да дюр. Акаев янгыз оьзюню башын ойлашып яшамагъан, жамиятны пайдасы гъакъ ында даим гъай этген. «Янгыз оьз мурат ларына етишме къасткъылагъан ва шо вакъти халкъны гъайында бир къулагъы да ёкъ адам лап ярлы ва маънисиз адам дыр» деп язгъан ол. Жамиятгъа пайдасы тиймейген жагъиллени ол емишсиз те-

рек булан тенг этген. Эсгерилген поэмасында ол: «Аллагъны да унутмагъыз, ону алдын дагъы борчларыгъызны да янғылмай кютюгюз» деп насигъат эте. Абусупиян Ака евни иманыны оъзюне хас сыпаты да бар. Ол илмугъа кыйышмайгъан талапланы ва негъакъ къагърулукъну арек тебере. Акаевни кылыкъ сыпатлары гъакъында айта туруп, ол моллаланы эсги, алдынгы англавлагъа къамалып турма къарайгъ ан, томакълыкъ этеген, динни де оъз му ратларына етишмек учун къоллайгъан кюлерин танкъыт этегенин эсгерме тий ишли. Алим, ярыкъландырывчу, демократ, гуманист гысапда Акаев газетлеге яшавну гъар тюрюлю якъларына тиеген масъалаланы гъакъында да бек маъналы макъалалар язгъан.

«Тангчолпан» деген газетде ол «Тиш тайпалар» деген макъала язып чыгъ аргъан, Шонда тиштайпалагъа билим берегенлик Европа уълкелени оъсююн чалтлашдыргъан аслу къурал экенни ай рыча бек тутуп эсгере. «Дарс беривню иштиюз кюйде салынгъан санавсуз кёп къадарда школалар бар буса да, шолар, – деп яза ол, – оъз муратларына етишип болмас, эгер де оъсюп гелеген наслуну тарбиялавда гёрмекли ерни тутагъан къатын-къызланы тергевсюз къойса, къа тынланы къарангылыкъда къоюп, оланы мактаплардагъы билимлерден магърюм этсе». Абусупиян пикир этеген кюйде къатынлагъа билим беривню жамиятны алгъа багъып оъсдюрювню ишинде кёп уллу агъамияты бар. «Европа уълкелерин де ер юзюндеги инсан урлукъну яртысын дан да кёп янын тутагъан тиштайпаланы яшавдагъы агъамиятлы ролюн аста-аста

англама башлагъанлар, – деп эсгере ол объюню макъаласында, ва тиштайпаланы жамият-политика тармакълардагы иш леге къуршама башлагъанлар».

Абусупиян Акаевни яратывчулугъу – о янгыз къумукъланы тюгюл, объге Дагъы стан халкъланы, шолай да Гюнтувуш ва Европа якълардагы халкъланы мада ният варислигини демидир. Ол объ асар ларында ва объю гёчюрген поэзияда Имрул Кайсаны, Омар Хаямны, Кул Галини, Абдурагъман Жамини, Вагиф Физули ни, Пушкинни, Крыловну, Л. Толстойну, Йырчы Къзакъланы, Эжен Потъени ва объгелени классика асарларына да бир тюгюл, кёп чомулгъан. Шолар этген таъсирге та биъ болуп, Абусупиян объю де макъала лар, назмулар язгъан ва башгълалар язгъан асарланы да таржума этген. Акаев мада ният варисликни уйренмек муратда зор ишлер этген. Халкъ авуз яратывчулугъун жыйып, басмадан чыгъаргъан.

Тарихи илмуланы идея ругъда тарбия лавну тармагъында уллу агъамияты бар ны да ол англай болгъан. «Халкъ яратыв чулукълары, тарихи агъвалатлар булан Дагъыстанлыланы яшаву бай, – деп яз гъан Абусупиян. – Амма алимлер объзлени аслулары кимлер болгъан экенин билсин учун ва олардан таба объ халкъын ва элин суюме уйренсин учун шоланы жыйып, китаплар этип чыгъарма тарыкъ».

Ана тиллени объсдюрювню масъалала рын Акаев бир тюгюл кёп керенлер гё терген. Ругъанилени дюнья яшавдагы маънаны тар гёзден гёреген бир тайпала ры янгыз араб тил-

де яз макъалаларынг ны, асарларынгны, къумукъ тилде язып къоймай, – деп къаныгъа бол гъан огъар.

1925-нчи йыл оъзюню тувма ва яшав ёлу гъакъда яз гъан маълуматларында (автобиография) Абусупиян Акаев булай эс герген: «Олар ана тилинде шиъру ва оъзге асарлар язагъанлыкъ ва шоланы басма дан чыгъарагъанлыкъ уллу гюнагъ деп гысаплайлар». Ислам мердешлер этеген таъсирни гысапгъа алып Акаев ана тил деги адабиятны юрютмеге, оьсдюрге дин гери урмайгъангъа оланы мюкюр эт меге къарагъан.

А. Акаев Дагъыстанда китап чыгъ арыв ишни сиптечиси ва актив гъара катчыларыны бириси болгъан. Бу иште салынгъан чатакъ – о да тар къаравла ры булангъы бир тайпа ругъанилер та биат илмуланы китапларын чыгъармакъ халкъ яшавундагъы дин къанунланы кюрчюсюн хозгъавгъа бакъдырылгъан иш деп гысап этгенлик.

А. Акаевни ва М. Мавраевни баш му рады – Да гыстанда басмахана ачмакъ, кёп санавда китаплар чыгъарагъан кюню этмек. Оъзюню автобиографиясын да Абусупиян апенди: «Мирза Мавраев яхшы мадары булангъы адам, – деп эсгерет. – Шону гёз алгъа тутуп, мен Дагъыстанда басмахана ачмакъны огъар таклиф этген эдим. О мени таклифими якълады ва басма хана ачмакъ учун къаныгъывлу кюйде айланды».

Абусупиян Акаев агълюсю де булан Тёбен Къазанышда эки къабат уйде яшагъан. Шонда 8 уй бол гъан. 3 уйню ичи кьольязывлар ва басмадан чыкыгъан китаплар булан толгъан болгъан. Дагъыстанлы арап алимлер шагъатлы-

къ этеген кюйде, А. Акаевни китапханасы Дагъы станда лап уллу китапхана болгъан. Йи гирманчы йылланы экинчи яртысында гъукму сюреген тоталитар режим ислам маданиятны ожакъларына (мактаплагъа, мадрасалагъа, межитлеге) ва шолар бу лан иш тутгъанлагъа ачыкъдан ачыкъ къысас берме башлагъанда, тезги интеллигенци яны гъалы бузукълашгъан. Ругъ хазнаны тамурлары тартылгъан. Къысас беривчю атеизмни якъчылары ругъани тайпагъа рагъмусуз янашма башлагъан. 1928-нчи йыл динчилерден 800-ден де артыкъ адам Сибирге сюргюн этилген, 1929-нчу йылны ахырында оланы арасында оъюне 57 йыл болагъан Абусупиян Акаев де болгъан.

Туснакъ къамавну авур шартларын да Абусупиян тарихни тюз къарары уст гележегине умутун узмаген. Ахыры биргюн герти ялгъанны йыгъажагъына ол инана болгъан. Шо лагерде Абусупиян булан урмалы Абдурагъман да болгъан. Ол хабарлайгъан кюйде Абусу пиян тарчыкъ гъа ва пакъырлыкъгъа тарыгъан туснакъ есирлени гъар бир якъдан ругъун гетер ме къарай бол гъан. Оланы сувукъ тийип авруйгъанларына, санларын ушютген лерине эмлер де эте болгъан. Уйге бакъ гъан сагъынчы артып, пашманлыкъгъа тарыгъанда, ол оъюню туснакъдагъы ёл дашларына шиърулар, Къуръандан кали малар охуй болгъан ва дастанлардан гесе клени арив мукъамы булан охуп да йибере болгъан. Огъар мундагъы туснакъ къара вул багъывчулары «...кавказлы халкъны арасындан чыкъгъан гъайран пагъму»– дей болгъанлар. Бу асил ги-

шиге шулай кыагырулу гыкму гесилгени тюз туююл деп айта болган гытта олар да. Озьуне 59 йыл болаганда Абусупиян кыагырулу Сибирни дангылларында гечинген. Ону олюю – ону даимлик эсделигини жанлы тамуру, давамы болуп кыалган.

Ону ольгенин гергенлер де екь деп айта. Айыпсыз такьсырланган Абусупи янны кыабуру не ерде экени буссагытта да белгили туююл.

Насипге, 20-30-нчу йылларда кыоя бызмы деп белсенип айланган бир тай па башсыз гыакимпавлар нечакы кыастлар этсе де, бизин ата-бабаларыбызны ругь варислигин, хазнасын толу кюйде дагытмагы бажармаган. Абусупи ян Акаев яратган асарланы хыйлыла ры насипге оланы кыаснакь кыоллары на туюмеген. Ону кеп-кеп кытаплары Санкт-Петербургну, Каирни, Бакуню Бахчасарайны, Симферопольну, Мо скваны, Кызанны, Истамбулну кытап хазналарында сакьланган. 1960-нчы йыл Абусупиянны туснакьгы салмагы чакы бир айыбы да болмаган деп аян этилди. Амма 1990-нчы йыл болмай ту руп, ону аты эркин кюйде арагы чыкьмай турду. Муна, шо йыл Дагыстанда биринчилей болуп ону 120 йыллыгы эркин кюйде байрам этилди. Оьрде эс герилген 1990-нчы йыл, А. Акаевни 120 йыллыкь юбилейини алдында, «Тенглик» деген кыумукь халкь гыаракатыны Тёбен Кызанышдагы ерли комитетини сипте си булан, Буйнаскидеги 2 номерли бас маханада Абусупиян апендини гыакын да инг башлап «Сёнмейген юлдуз» деген кытапча

чыгъарылды. Шо китапча Анвар Гъамитовну, Абдурагъман Аселдеровну, Абдулла Залимхановну ва башгъа ёлдаш ланы къасты булан чыкъды.

Энни Дагъыстанлы алимлер-адабият чылар, маданиятчылар ва философлар А. Акаевни гъакъында кёп арив, къужурлу макъалалар ва маълуматлар язгъан-лар. Абусупиян апендини асарлары айтыл гъан тюрколог А. Н. Кононовну да терге вюн тартгъан. Гъасан Оразаевни къасты булан Абусупиянны «Пайхамарны ёлу бу лан» деген эки айры китабы (Дагъыстан китап басма-ханасы. Магъачкъала, 1992-нчи йыл (1-нчи китап), 1997-нчи йыл (2-нчи китап) чыкъды. Шолар биревлеге тюшюп, биревлеге тюшмей къалды.

Гъали бу янгы китапны автору Магъам матшапи Минатуллаевни гъакъында бир эки сёз айтма герекдир деп ойлайман. Ол – тёбенкъазанышлы, ата юртунда орта билим алгъан сонг, Дагъыстан пачалыкъ университетни тыш тиллер уйренеген факультетин битдирген. Узакъ йылланы боюнда педагогика иште ишлеп турагъан овр категориялы муаллим. Хыйлы йыллар завуч болуп да чалышгъан. Озьюню аслу муаллимлик ишин кюте туруп, сонг да школаны профсоюз комитетини председатели, юрт советни депутаты ва олай башгъа оьзюгер тапшурулгъан жамият ишлени юрте туруп, ол яратывчулукъ иш булан машгъул болмагъа да заман тап гъан. Ол язгъан асарлар 1960-нчы йыллар дан берли «Коммунизмни шавласы» (гъа ли «Халкъны сеси») деген район газетде, «Ленин ёлу» (гъали «Ёлдаш») деген республика газетде, олай да

«Дослукъ» (гъали «Тангчолпан») ва «Къарчыгъа» деген республика журналларда печать этилине.

М. Минатуллаев – шаир: сатирик, ма салчы (басно писец). Ол ватандаш лириканы уьстюнде де шайлы чалыша. Сонг да, йымышакъ кюлкюлю (юмор) ва яшав дагъы кемчиликленни танкъыт (критика) этеген кёп хабарланы автору да дюр. Ону хыйлы асарлары «Абатлар» (Дагучпедгиз, Магъачкъала 1976 й.), «Яшыл отдагъы чыкълар (Дагъыстан китап басмаханасы, Магъачкъала 1981 й.), орус тилде чыкъ гъан «Потехе час» (Магъачкъала 1992й.) деген жыйым китаплагъа ва олайда яш лар учунгъу адабиятны антологиясы «Къарчыгъагъа» (Магъачкъала 1990 й.), къумукъ поэзияны антологиясы «Танг чолпангъа» (Магъачкъала 1994 й.), къу мукъ прозаны антологиясы «Тангчолпан гъа» (Магъачкъала 1995 й.)гирген.

Шаир Магъамматшапи Минатулла евни айрыча чыкъгъан масалларыны жыйымы «Бёрю ва Къозу» (Дагучпедгиз, Магъачкъала 1988 й.), шиъруланы ва ма салланы жыйымы «Гёнгюревлер» (Дагъ ыстан китап басмаханасы, Магъачкъала 1997 й.), «Балкъыйгъан юлдузубуз» (РАНни Дагъыстан илму центрыны басмагъа насы, Магъачкъала 1977й.), «Деврюкген девюрлер» (Дагъыстан китап басмаханасы, Магъачкъала 2010 й.) деген китаплары къумукъ поэзиягъа яхшы къошумлукъ этди. Ону шиърулары орус тилде «Дагестанская правда», газетде «Со ветский Дагестан» (гъали «Дагестан») деген республика журналда да чыгъарылгъан.

Шу янгы китапны авторуну гъакъ ындагъы сёзюмню та-

мамлай туруп, мен шулай айтма сюемен: Абусупиян апенди ни ата юрту Тёбен Къазанышда тувгъан, оьсген Магъамматшапи Минатуллаев гиччи заманындан берли ата-анасындан, къазанышлы къартлардан ону гъакъында халкъны арасында юрюлеген арив эсде ликлени кёп эшите болгъан. А. Акаевни гъакъылыны теренлиги, билимини ва ан главуну даражасы, айтывлагъа айланып къалгъан ойчан пикрулары, юрегини гюз гюдей тазалыгъы, кылыгъыны асиллиги, эпсиз маъналы жаваплары ону гъайран лагъа къалдыра болгъан. Алимни гъакъ ындагъы эс деликлени эсде сакъламагъа, эшитмегенлеге оланы балын чыгъарып хабарламагъа эпсиз кепине геле болгъан.

Ол ахырда эс табып, 1980-нчи йыллар дан тутуп, Абусупиян апендини гъакъында эшитген эсделиклерин тизип-онга рып печатгъа берме башлагъан. Оланы бирлери «Халкъны сеси», «Ёлдаш» газет лерде, башгъалары «Тангчолпан» журналда чыгъарылгъан. Бу китапгъа гъали болгъунча бир ерде де печать этилмеген дагъы да эсделиклер гирген.

Сёзюмню тамамлай туруп, Абусупи ян апендини гъакъындагъы зсделиклер охувчу яшлагъа, яшёрюмлелеге, гъатта эслилеге-уллулагъа да арив кылыкълы болмагъа кёмек этежегине шеклик эт меймен. Демек, анадаш халкъын, бютюн Дагъыстанны ва Темиркъазыкъ Кавказны халкъларын оьрлюкlege е тишдирмеге жан талашып зорба загъмат тёкген Абусупиян Акаевни абурлу яшавун гёз алдыбызда сакъламагъа ва ону ярыкъ, нюрлю келпе тин уьлгю этип, гележек наслу-

ларыбызны да элин къайнар кюйде сюеген, халкъына пайда, насип, уллу оърлюклер гелтиреген ругъда тарбияламагъа герекбиз.

Шу китапны охугъанлардан бек ти лейбиз, гёзлейбиз ва умут этебиз, эгер А. Акаевни шунда гирмеген эсделикле рин билегенлер бар буса, ювукъ-арада яшайгъанлар авурсынмай гелип, йы ракъда турагъанлар буса кагъыз булан англатар деп. Озью тизип бажарагъанлар «Ёлдаш» газетге яда «Танг-чолпан» жур налгъа йиберип, печатдан чыгъарса да ярамай тюгюл, демек, арив болур.

Авторну адреси: РД, Буйнакский район, с. Ниж нее Казанище, ул. У. Буйнакско го, 58. Минатуллаеву Магомедшапи Акае вичу. Индекс: 368205.

Оърдеги тилевюбюзню Сиз къабул этип, эринмей къолугъудан гелегенни этсегиз, бизин халкъ учун Сизин яныгъыздан болагъан бек агъамиятлы къул лукъдур! Шу пайдалы иште Сизге де, биз ге де Аллагъ гюч ва Савлукъ булан гюнер берсин! Аллагъума амин!

Тарихи илмуланы кандидаты.

Зарипат Салагъбекова

Аман туругъуз

Яш заманындан берли Абусупиян апен дини гъакъында кѣп эшите бола эдим. Ону аты бизин агълюде де чакъда-чакъда Абу супиян апенди олай айтгъан, булай айт гъан деп уллу гъюрмет булан эсгериле эди.

Анабыз Абусупиян апендини гъакъ ында бир-нече керенлер хабарлагъан эс делик, ол магъа бугюн айтгъанда йимик эсимде къалгъан: Анабыз да ва булкъагъа кѣмекге гел ген он-он бешге ювукъ къатын-къыз би зин ерде (шагъаргъа барагъан ёлда «Орта кѣпюрню» кырыыйында, ёл ягъада) гъа биждайгъа каза уруп тура болгъанлар. (Бизинкилер колхозгъа гирип битмеген заман болгъан). Буланы лап ёлну ягъа сында каза уруп турагъаны:

– Вуя, Абусупиян агъавну тутуп, юрт дан алып геле тура, – деп бирден кыы чырып, гъуя салып йиберген. Шонда булкъада ишлеп турагъан къатын-къыз къоркъуп, сесгенип гетгенлер.

Шо гюн буланы арасында анабызны апсунуну анасы, булкъадагъылары лап эслиси, Хадижат бажив де болгъан. Ол Абусупиян апендилени хоншусунда, жу мамежитге тийип турагъан уйлерде, Шихшеид деген эри булан яшай болгъан. Хадижат бажив эсер-месер болуп, алгъа сап ёлгъа багъып чапгъан. Ону арты булан къалгъанлар да тербенген.

Абусупиян апенди ювукъ болуп гелеген де, Хадижат ба-

жив ону алдына багып ба рып, бек языкъсыныв тавуш булан тарлана ва йыламсырай туруп булай башлагъан:

– Абусупиян! Аявлум! Булар недей сагъа? Булагъа не этгенсен?! Сени не гю нагъынг бар, тутуп алдына да салып барардай?! Там тешип уый урлагъанмысан?! Ат, оюгюз урлагъанмысан?! Адам оыл тюргенмисен?! Халкъгъа яхшылыкъ этсенг тюгюл, гёре-биле туруп, хомурсгъа бар ерге аягъынгы басагъан тюгюлсен! Артынгдан улуй къалгъан яшларынга не тейим, олагъа ана да, ата да болуп къалгъан амалсыз-талайсыз Хадижатгъа не тейим, не амал этейим!

Абусупиян апенди:

– Йылама, Хадижат! Йылама! Адамны башына не гюн де гелип къала экен. Аллагъдан гелген къадаргъа чыдамаса ярамай! Ассилик этме ярамас! Юрекге сабурлукъ салма тарыкъ! – дей Хадижат баживге.

– Аллагъ кёмек этсин! Аллагъ сени шу Шурадан (гълиги Буйнакск) арекге чыгъ армай къайтарсын!

– Аллагъ бизге рыцкъыны къайда бу юргъан дагъы, бир оюзю Аллагъ билсе тюгюл, бизге къарангы. Сав болугъуз! Эсен-аман туругъуз! Гёрюшгюнче гече гиз-гюнюгюз яхшы болсун! – дей Абусу пиян апенди артгъа башын бургъан гьал да, аста алгъа абатларын ала туруп.

Йылавун токътатып болмайгъан Ха дижат бажив:

– Яхшы ёл, Абусупиян! Яхшы ёл! Ал лагъгъа аманат бол! Къайда болсанг да Жабрайыл малайикни къанат тюбюнде болгъур! – дей артындан бир бошамай, гёзьяшларын явлугъ-

уну буччагы булан сибире туруп.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.